MILAN ŠUFFLAY (ZAGREB):

HRVATI U SREDOVJEČNOM SVJETSKOM VIRU

I.

Zakarpatska prapostojbina. — Etnički kaos skitskih poljana. — Ainu i Kavkaz. — Praslavenska baštinska masa: Nauka Zaratuštre. — Ime Hrvat i Srbin.

Kolijevka Hrvata njihala se je na liniji, koja danas označuje zapadnu granicu eurazijskog Istoka.[1]) Zakarpatska pradomovina Hrvata znanstvena je činjenica.[2]) Ne svjedoče toga samo vjerodostojni historijski izvori o Bijeloj Hrvatskoj i Bijelim Srbima, pa narodna predaja još vrlo živa u 10. vijeku. To svjedoči napose stara onomastika današnjih hrvatskih krajeva, imena topografska, koja se poklapaju sa starim imenima u Rusiji.

Između Buga i Sana bio je grad Črven, spomenut g. 871. Oblast ovoga grada dobila je ime Červonaja Rus (Crvena Rusija). U tu oblast spadao je grad Sambor na gornjem Dnjestru, a mi imamo kod Zagreba Samobor i stari grad Samobor blizu sutoka Pive i Tare. Dnjestar imade pritoke Lomnicu i Bistricu, koji se javljaju i u Hrvatskoj. U Bosni imamo rijeku Sanu. Po njoj nosila je u srednjem vijeku ime sanska župa, dok je župa Bužani (od Bug) bila između Otočca i Gospića. Takovo ponavljanje nije slučajno. Ono se osniva na prastarom i još vazda svježem običaju, da iseljenici u svojim novim obitavalištima nazivaju rijeke, gore i naselja imenima iz stare postojbine.[3])

[1]) Cf. Graham, The Dividing Line of Europe (London—New York, 1925.) i moj prikaz ove knjige pod naslovom »Zakarpatska Rusija« u Obzoru 1926. 28. augusta.

[2]) Hauptmann, Prihod Hrvatov u »Strena Buliciana« (Zagreb, 1924.), 515—545.

[3]) Klaić, Crvena Hrvatska i Crvena Rusija u »Hrvatskom Kolu« 8. (1927.) 112—133. O Crvenoj Hrvatskoj pisao sam ja u članku »Srbi i Arbanasi« (Beograd, 1925.) 110, Obzor 1928. 7. aprila i u »Pantheonu« 1. (Zagreb, 1929.) 2. — Cf. Maštakov, Izvêstija otdêlenija russ. jazyka akad. nauk 22 (1918.) 348—353, gdje je istražena hidrografska nomenklatura Dnjestarskog bazena, Južnog Buga i Dnjepra

MILAN ŠUFFLAY (* 9. XI. 1879 u Lepoglavi u Hrvatskoj), historik, vrstan diplomatik. Pored odličnih studija iz hrvatske historije ističu se osobito njegove studije iz albanske povijesti (u izdanjima Arbanaskog instituta u Beogradu, Bečke Akademije nauka i drugdje). Radi na djelu »Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia«, od kojeg su već izašla 2 sveska (Wien 1913.—1918.).

Za shvaćanje starih Rimljana na skitskim je poljanama gotovo »prestajao svijet«. Ali je na tim poljanama, posve otvorenima prema Aziji, upravo bujao život prerazličitih naroda. Tu je bilo pravo rodilište naroda, »vagina gentium«. Kroz duga, nezapamćena tisućljeća tu su se, osvajanjem i preslojivanjem jednih plemena po drugima, neprestano rađali novi i umirali stari puci.

Još prije Velikoga rata neki su engleski i njemački antropolozi zapazili frapantnu sličnost između ruskoga mužika i članova jednog malog i posve zasebnog naroda, koji živi na Kamčatki, Sahalinu i na japanskom otoku Jesu. Taj narod na umoru naziva sebe »Ainu«, što u njegovu jeziku znači »ljudi«. Ostatak je to drevne i goleme zapadnjačke rase, koja je dala svoj biljeg ne samo ruskom mužiku, već i sjevernom Mongolu ili Mandžu-u, a stvorila mnoštvo evropskih tipova i među Japancima.[4]) Na skitskim poljanama ta se je rasa »kosača« — »hairy men« nazvali su je prvi engleski promatrači — prelijevala u ogromni etničko-lingvistički masiv, koji je od Kavkaza sezao do Pireneja, pa, kako se čini, ća i u Sjevernu Afriku.

U bit ove staro-evropske ili alarodske ljudske pokrivače vanredno je snažno zagrabio Talijan Alfredo Trombetti (umro 1929.), jedan od najvećih lingvista svih vijekova.

Propale rase i njihove jezike najbolje čuva velegorje. Kavkaz je pravi muzej propalih naroda, koji su nekada bili istodobno ili uzastopce prošireni po skitskim poljanama. U Pirenejima održali se zagonetni Baski. Prema istraživanjima Trombettijevim, postoji nesumnjiva jezična veza između Kavkaza i Pireneja. Ova dva gorska sklopa izgledaju kao dva stupa golemog staroevropskog ili alarodskog etničkog mosta, koji je potopljen poplavom novih, indoevropskih ili arijskih doseljenika.[5])

Na flotantnoj granici velikog azijskog kontinenta i njegova malog evropskog poluotoka, na dodirnoj liniji golemih prethistorijskih rasa

i iznesena cijela grupa ovih riječnih imena, kako se ona ponavljaju drugdje. O običaju prenošenja takovih imena kod balkanskih migracija: Cvijić, Revue des études slaves 3 (1923.) 15. U najmodernije doba svijesno se provodi taj princip kod seobe Grka iz Male Azije. Cf. moj prikaz »Refsetkom u Macedoniji«, Obzor 1926. 12. novembra.

[4]) Luschan, Rassen und Völker, Pflug-Hartung, Weltgeschichte 1, 77. Encyclopaedia Britanica (London, 1926.) s. v. Ainu.

[5]) Trombetti, Saggio di antica onomastica mediterranea, Arhiv za arbanasku starinu 3 (Beograd, 1926.) 1—116. Cf. moj prikaz »Prasjedioci na Balkanu« Obzor 1926. 1. maja, koji je izašao i u »Heroldo de Esperanto« (Köln), odakle ga je Nako Nakov preveo na rumunjski u Orizontul, Rivista enciclopedica 7 (Bukarest, 1927.), 263.

Ainu i Alarod, daleko od mora i gora, u močvarnoj zemlji, kojom protječe Pripjet, pod tisućljetnim mlatom sadističkih nomadskih naroda formirala se praslavenska baštinska masa, satkala se čudesna, sesilna, masohistička, mizogina[6]) slavenska krv. Poput kitajske lijepi se ona silnom snagom uz tlo. Tiho, po kitajski, guta ona svoje vagilne tlačitelje. U mističkim, »bogonosnim« snovima traži ispunjenje želja, što ih potiskuje kruta java. »Vidimo Slavene,« — kaže Peisker, — »na sjeveru, okružene od gusara, na jugu od okonjenih nomada, gonjene i tjerane poput životinja u šumi. Jordanesove riječi: mjesto u gradovima žive u močvarama i šumama, kriju u sebi najužasnije narodno mučeništvo u historiji svijeta.«[7]) Po toj patničkoj ljudskoj pokrivači poput melema prošao je dah Zaratuštrine nauke iz Irana i najuzvišenija pretkršćanska religija duboko se je usadila kod slavenskih seljaka, koji su stenjali pod nemilosrdnim jarmom nomadskih izrabljivača.[7a])

U tim strašnim prethistorijskim vremenima mnoge su slavenske skupine preslojene od inorodnih osvajača i prošle su ovdje sličnim procesom kao kasnije slavenski Bugari na Balkanu. Utopile su u svojoj krvi svoje gospodare, ali su zadržale njihovo ime.[8]) Ime Srbin dade se naj-

[6]) Ciszewski, Ženska tvarz, Krakov 1927. Cf. Brückner, Zeitschrift für slav. Phil. 5 (1928.), 472.

[7]) Već od vremena Leibnitzovih osjeća evropski Zapad neku tjeskobu pred slavenstvom. Zapadni mudraci otkrili su u Rusiji čudesne mozaike drevnog poganstva, sredovječnih svetačkih legendi i modernog znanja. U najnovije vrijeme, zbog pojave boljševika, strah je Zapada zadobio oštrije konture. Plastički opisao je taj strah Poljak Ossendowski u svojoj knjizi »The Shadow of the Glooming East«, New York, 1925. (cf. Šufflay, Ruska književnost i Anglosasi, Obzor 1926. 6. juna). Zapadni žreci nastoje da odgonetnu poziv slavenstva u svjetskoj historiji. Ruska povijest izgleda im posve različitom od povijesti drugih naroda (Pares, History of Russia, London 1926. cf. moju ocjenu u »Novostima«, 1926. 17. jula = »Hrvatska u svijetlu svjetske historije«, Zagreb, 1928. 11—14). Medju ruskim emigrantima javila se je i tako zvana »euraziјska škola« (Kizevetter, Slavia 7 [1928.] 428—430), koja ukazuje na bezdan izmedju Rusije i drugog kulturnog svijeta i dokazuje njen afinitet s Istokom. Najjači joj je predstavnik historik Vernadskij. Nedavno izdao je on na engleskom jeziku historiju Rusije (A History of Russia, London, 1929. cf. »Times« 1929. 9. aug. p. 8). — U bit praslavenske baštinske mase najdublje je zagrabio još prije rata češki historik Jan Peisker, The expansion of the Slavs, Cambridge Medieval History 2 (1913.) = Starohrvatska Prosvjeta 1 (Zagreb, 1927.) 210 do 251. (u prevodu V. Dukata). Cf. Niederle, Des theories nouvelles de Jan Peisker, Revue des études slaves 2 (1922.) 19.—37. i moj prikaz u Obzoru 1928. 17. marta.

[7a]) Peisker, Koje su vjere bili stari Slaveni prije krštenja, Starohrvatska Prosvjeta 2 (1928.) 53—88.

[8]) Sobolevskij, Russo-skithskije etjudy, Izvêstija otd. russ. jazyka 26 (1921., Leningrad, 1923.) 8—12.

laglje protumačiti iz jezika kavkaskih urođenika, iz narječja Lezgijaca, koji nisu ni Evropljani, ni Semiti, ni Mongoli, već spadaju u alarodsku rodbinu. To ime sastavljeno je iz korijena »ser«, što znači »čovjek« i pluralnog sufiksa »bi«. Tako bi Srbi značilo »ljudi«. Ime Hrvat prvi put se javlja na grčkom kamenom natpisu 3. vijeka po Kristu u Tanaisu (Horuathos, Horoathos) na ozemlju azijske Sarmatije.[9]) Svakako je ono alarodskog podrijetla. Oštir izvodi ga, kao i ime gorja Karpati, iz alarodskog »kar« (kamen) i »p«-formanta za plural.[10])

II.

Slom rimskoga limesa. — Pod vodstvom Avara. — »Horoti«, Harwât i Nandur. — Praslavenski »vis a tergo«: patrijarhalna župa, seniorat i »mladi kraljevi«, »sigillum citationis«, pristav. — Bogomili i starohrvatski katolički hramovi.

Iz zakarpatske pradomovine otkinuti su Hrvati silom. Spopao ih je val seobe naroda, prouzročen vagilnom, organiziranom nomadskom krvlju, kako se je ona izradila na slanim stepama centralne Azije. Već prije njih taj je val, probivši limes rimskoga carstva, bacao na Balkan velike mase Slavena, od kojih je najstariji zapadni sloj, naši čakavci, jezično i antropološki vrlo srodan s Velikorusima.[11]) Hrvati došli su u novu postojbinu pod vodstvom turanskih Avara.[12]) »Došli su kao dijelovi jedne velike slovjenske gomile, koja još dugo nije pomišljala na osnivanje organizirane države«.[13]) Poput bujice prelijevali se razni nomadski narodi na Balkan. Svi su brzo iščezavali. Ostala je jedino slavenska rasa i u 10. stoljeću bizantinski carevi, kao da su ugledali fenomen »pacifističke penetracije«, u čudu konstatiraju, da se je »poslavenila čitava zemlja«.

[9]) Županić, Prvi nosilci imen Srb, Hrvat, Čeh in Ant, Etnolog 2 (Ljubljana 1928.) 74—79. Isti autor pisao je već prije o imenu »Srbin« u Cvijićevom Zborniku (Beograd, 1924.), o imenu Hrvat u Zborniku kralja Tomislava (Zagreb, 1925.) 291 do 294. Na natpis u Tanaisu prvi je upozorio Rus Pogodin (Šišić, Povijest Hrvata, Zagreb, 1925., 237.). Cf. moj članak u Obzoru 1928. 15. maja.

[10]) Arhiv za arbanasku starinu 2 (1925.) 315 i Etnolog 1 (1927.) 128. Ostale teorije o imenu »Hrvat« kod Šišića, Povijest 193—198 i 236—240. K tomu valja dodati Brückner, Zeitsch. Ortsnamenforschung 2 (1927.) 150.

[11]) Nodilo, Historija srednjeg vijeka (Zagreb, 1903.) 3, 433—445.

[12]) Mikkola, Avarica, Arch. slav. Phil. 41 (1927.), 158. Tu se imena Klukas, Muhlo, Buga i Tuga izvode iz turskoga. — Ime hrvatskoga plemena Mogorovići smatra Jireček (Staat u. Gesellschaft 1, 28) altajskim.

[13]) Šišić, Povijest Hrvata, 264.

U južnu postojbinu nisu došle sve skupine, koje su na sjeveru nosile ime Hrvat. Plemenâ tog imena bilo je još u 10. vijeku kod Čeha i Poljaka na zapadu, pa kod Rusa na istoku.[14]) Ime Hrvat bilo je tada nadaleko poznato. Spominju ga pisci Srednjeg Istoka, kao Židov Ibn-Jakub i Arapin Masudi[15]) Perzijski pisac Gardizi (oko 1050. god.) znade[16]) za »narod među kršćanima zvan »Marwât« (grješka umjesto: Harwât) uz »narod imenom Nandur« (ovo ime je ključ za zagonetno poznije madžarsko ime Beograda: Nándor-Fehérvár). Znade se za njih i u blizini mjesta, gdje je evropski Zapad u 14. vijeku gledao kraj svijeta: in finalibus partibus mundi, iuxta fines mundi.[17]) Engleski kralj Alfred (oko 900.) spominje naime u svom zemljopisnom djelu ime »Horoti«.[18])

Kao i ostali Slovjeni, donijeli su i Hrvati, spustivši se s dalekih hladnih poljana na topli Jadran, u svojim žilama posudu praslavenske baštinske mase sa zamjernom prodornom snagom. U socijalnom pogledu ta se na čitavom području od Sudeta i Praga do Budve i Šar-planine očituje poglavito u tri jaka fenomena: u instituciji mladih kraljeva, u sudskom pečatu i u pristavu.[19])

U 9. i 10. vijeku, od Blatnog jezera do Skadarskog blata, prostirala se je slavenska patrijarhalna zona, jednolično područje bezbrojnih župa, tih državnih ameba, na čelu kojih stoji župan, najstariji i najugledniji muž odnosnog, zemljanim opkopom utvrđenog »grada«. Sama riječ

[14]) Klaić, Hrvati i Hrvatska, Ime Hrvat u historiji slavenskih naroda (Zagreb, 1890.) 65.

[15]) Šišić, Povijest 260.

[16]) Kmoskó, Gardizi a törökökről, Századok 61 (1927.) 149—171. Cf. moj prikaz »Marwat i Nandur« u Obzoru 1927. 1. oktobra i Mažuranić, Gebalim, Hrv. Kolo 8 (1927.) 28—39.

[17]) Upozorujem na vanredno zanimljivu raspravu: Hammerich, Der junge ungarische Ritter im Fegefeuer, Ungarische Jahrbücher 7 (Berlin, 1927.) 313—330. Tu je prikazano hodočašće, što ga je god. 1353. izvršio mladi »Georgius filius domini Crissaphan militis de Vngaria«, inače »capitaneus in Apulia«, u glasoviti samostan »Čistilišta sv. Patrika« na otoku Lough Derg sjeverozapadno od Irske (coenobium Purgatorii s. Patricii in finalibus partibus mundi). Identitet tog viteza Crissaphana nije ustanovljen. Ja u njemu naslućujem jednog Babonića.

[18]) Mezger, Anglosächsische Länder- und Völkernamen (Berlin, 1921.) i Ung. Jahrbücher 2 (1922.) 223—226; Brandl ib. 3 (1923.) 73; Brückner ib. 3, 400. Hubener, König Alfred und Osteuropa, Englische Studien 60 (1925.) 41; Schünemann, Ung. Jahrb. 6 (1927.) 360.

[19]) Moj članak »O prodoru slavenskih plemenskih ustanova«, Obzor, 1924. 31. januara; »Srbi i Arbanasi« (Beograd, 1925.) 52.

»župan« bez sumnje je predslavenska, alarodska, a znači »gospodin u okrugu.[20])

Ustrojstvo plemenske župe i župana dalo je svoje obilježje kraljevskoj instituciji. Dalo ga je u udjelnim kneževinama, provedenima do ekstrema kod Rusa, i u principu seniorata, vidljivom jasno kod Pšemislovića, Arpadovića i Nemanjića, a mutno i kod hrvatskih kraljeva. Da izigra taj princip, da proti stričevima osigura nasljedstvo svom sinu (primogenitura), otac-kralj još za života daje sinu udjelnu kneževinu, pa ga čak i kruni. Ne samo u Madžarskoj i Hrvatskoj, već i kod Čeha spominje se »dux iunior« (1092.), »rex iunior« (1228.). U Srbiji »mladi kralj« ili »rex iuvenis« — kako ga latinski nazivaju Dubrovčani (1331.) u opreci prema »starom kralju« (rex veteranus) — vlada Dukljom i Primorjem.[21])

Snažna institucija slavenskog podrijetla vidljiva je na čitavom spomenutom patrijarhalnom području u tako zvanom »sigillum citationis«, u sudskom pečatu, kojim se je vršio »pogon« ili pozivanje pred sud. Citiranje pomoću otiska sudskog pečatnika (Wenceslaus citat ad iudicium) opaža se kod Čeha u 11. vijeku. U Ugarskoj pod Arpadovićima (12. vijek) kraljevski se sudac pučki naziva »bilocus« od pečata, što ga upotrebljava za pogon. Ova riječ identična je sa slavenskom riječju bêlêg, biljeg, koja je u velikoj davnini pozajmljena od turskih pastirskih plemena, a prvotno je značila urezane ili užežene znakove. U Dalmaciji takav pozivni pečat upotrebljava proti hrvatskim Kukarima i bizantinski namjesnik u Splitu (1178., sigillo del duca). Poznat je u 13. vijeku u Srbiji. Po Dušanovu zakoniku (1349.) »vlastelin velij« poziva se na sud pismom, a običan čovjek pečatom. Iz tog zakonika prešao je ovaj način citiranja i u statut grada Budve.[22]) Posvuda tu stupio je rimsko-bizantinski pečat ponajprije na mjesto osobnog znaka ili sudačkog štapa plemenskoga sudca (iudex generationis). Jednako i sveslavenski »pristav«, kao pomoćnik sučev, kao uvodilac u posjed, ne ulazi samo u statute

[20]) Oštir, Illyro-thrakisches, Arhiv za arbansku starinu 1 (1924.) 114. Cf. Skok ib. 2, 230.

[21]) Šufflay, Szláv párhuzamok, Századok 43 (1909.) 479—503. Cf. Bartoniek, Az Arpádok tronöröklési joga ib. 60 (1926.) 785—841; Kiss, Tronbetöltés és ducatus ib. 62 (1928.) 849—868.

[22]) Šufflay, Az idező pecsét, Századok 40 (1906.) 293—312 i Mitteil. Institut österr. Geschichtsforschung 27 (1906.) 515—518; Städte und Burgen Albaniens, Denkschriften 63 (Wien, 1924.) 72.

dalmatinskih gradova, već i u kraljevsku listinu Arpadovića i u madžarski jezik.[23])

Kao prabaštinu donijeli su Slovjeni na Balkan i Zaratuštrinu vjeru. Trag ove prvotne religije još danas je vidljiv u velikom nimbusu sv. Vida, koji je zamijenio poganskog Svetovita, i sv. Đurđa, koji je grčki pobjednik zmaja, zloduha, davla, zoroasterskog »deve«. Ime »Crnih Gora« na Balkanu, neki slavni monastiri, pa i samo sijelo starosrpske patrijaršije u Peći nadovezali su na starija poganska dualistička svetišta, kakovih je njih 32 otkrio Peisker od Rujane do Jadrana.[24])

Nakon Peiskerove studije posve je sigurno, da su bosanski Bogomili, preko Porfirogenetove »Paganije«, izravno sačuvali izvorne dijelove stare dualističke vjere. Po slovjenskom mediju Balkana ta je drevna religiozna struja ispod naslage kršćanstva našla dodir s maloazijskim Manihejcima, koji su također izravno potekli iz Zaratuštrina izvora.[25]) Usprkos križarskih vojna, koje su u 13. i 14. vijeku pokretane protiv Bogomila, oni su uoči turske najezde sebi stvorili državni položaj.[26]) Tek tada došli su u konačni žrvanj između Zapada i Istoka i bili samljeveni, jer su se morali odlučiti za islam ili katoličanstvo.[27]) U Bugarskoj su se održali, usprkos sinode cara Borila (1211.), do u 18. stoljeće.[28])

[23]) Šufflay, Die dalmatinische Privaturkunde, Sitzungsberichte 147 (Wien, 1904.) 16. Kostrenčić, Fides publica (Beograd 1930, Akademija) 7—70.

[24]) Moj prikaz gore citirane znamenite Peiskerove studije u Obzoru 1928. 11. sept. Cf. prikaz animoznog referenta u Věstnik České Akademie 1927. 39—44. U staroj županiji cetinskoj spominje se (1362.) mjesto Nebesa, (1091.) mjesto Nebog, na Korčuli (1426.) Divin dolac, Skok Rad 224 (1921.) 159. Za topografiju oko Nebesa v. Milinović, Cetinski knez Domaldo (Zadar, 1886.). — Za monastir sv. Arhangjela kraj Prizrena (utemeljen od cara Dušana 1348.), koji se baš sada otkopava, v. Glasnik skopskoga društva 3 (1928.) 240, gdje se iznose neka zanimljiva poganska vjerovanja.

[25]) S obzirom na bit manihejske nauke osobito su važna tako zvana turfanska (Steinova) otkrića u Turkestanu, Thomsen, Aus Turkestans Vergangenheit, Ung. Jahrb. 5 (1925.) 13 (prevod iz Samlede Afhandlinger 3, 306). Cf. Kondakov, Seminarium Kondakovianum 1 (Prag, 1927.) 285—305.

[26]) Truhelka, Testamenat gosta Radina g. 1466., Glasnik bos. muzeja 23 (1911.) 766. Klaić, Herceg Hrvoja i Hval krstjanin, Nastavni Vjesnik 35. (Zagreb, 1926.) 83—88.

[27]) Jireček, Geschichte der Serben II, 1, 185.

[28]) Popruženko, Sinodik carja Borila (Blgarske starini 8), Sofija, 1928. Miletić, Našite pavlikijani, Sbornik za narodna umotvorenija 19 (Sofija, 1903.) 1—369; Miler, Katoličeskata propaganda v Blgariji prêz 17. vêk (Sofija, 1914.); Vasić, Pavlićani u Bugarskoj 18. veka, Prilozi 5 (Beograd, 1925.) 191—204.

Praslavensku baštinu u pogledu građevne umjetnosti pokušao je apstrahirati Strzygowski.[29]) U središtu njegova zrenja stoje hrvatske crkvene građevine iz doba narodnih kraljeva. Smatra ih najčišćom, sjevernom staroslavenskom, iz drva u kamen prenesenom arhitekturom, koja svoje podrijetlo vuče iz Irana.

Ovakovi snažni momenti ustrajnosti upućuju i na to, da je praslavenski »vis a tergo« surađivao i kod žilavih nastojanja za slavenskom službom božjom, a preko rovaša, pa osobnih i graničnih znakova (črty i rězy) služio kao aperceptivni faktor, a i formant za glagolsko pismo.[30])

III.

Slavonska i slovinska zona. — Hrvatska jezgra, njeni izbojci i odlomci. — Avarska natruha i madžarsko-slavonska simbioza. — Jadranski pojas Crnih Vlaha. — Hrvati i »balkanski jezični fenomen«.

U novoj postojbini dali su Hrvati jezgru za velike dijelove sveukupne slovjenske plazme, koja se je bila spustila na Jadran. Ova prvotna jezgra nije imala ni današnjeg položaja, ni današnjih dimenzija. Kako su to pokazali: Rešetar, Jagić, Oblak i Jireček, postojale su od 12. do 16. vijeka od Drave pa sve do u Zetu široki pojasi, u kojima nije bilo u običaju ni hrvatsko, ni srpsko ime, već opći etnički termin »slověnski«. Ovamo je na sjeveru pripadala čitava stara Slavonija između Drave i Gvozda. Na jugu se je pod Slavonijom razumijevao (1292.) kraj između Neretve i Drin-Bojane (et dicta Sclavonia intelligatur a loco qui dicitur Orenta usque ad flumen Lessi). To je bio ostatak nekadašnjeg

[29]) Die altslavische Kunst, Ein Versuch ihres Nachweises (Augsburg, 1929.). Zanimljivu kritiku ove knjige daje zasada Vojeslav Molé u »Prager Presse«, 1929. 14. jula, Beilage Nro 28.

[30]) U Századok 40 (1906.) 301—306, raspravljajući o sudbenom pečatu, dotičem se (napose u noti 36) osobnih i medjašnih znakova, pa vanredno zanimljivog sikulskog pisma u Erdelju. Opstojnost ovoga pisma već u 16. vijeku jest nedvojbena, ali trag mu ide i mnogo dalje unatrag. »Zagonetka glagolice« (Cronia, L'enigma del glagolismo in Dalmazia, Zara, 1925. sep. otisak iz La Rivista Dalmatica, 1923. i 1924.) ne može se potpuno riješiti bez ove sikulske paralele. Glavna literatura o tom pismu: Sebestyén, A magyar róvásirás hiteles emlékei (Budapest 1915, akademya); Németh, A régi magyar irás eredete, Nyelvtudományi Közlemények 1917 (najbolje); Melich ib. 1925; Ligeti ib. 1927; Franz Babinger, Ein schriftliches Rätsel, Keleti Szemle 1913; Magyar nyelvemlék 1515-ből, Ethnographia 1913 = (njemački) Ungarische Rundschau 1914.

golemog geografskog pojma Sklabinikai, Sclavinica, koji je u 7.—10. vijeku obuhvatao sve zemlje između Zadra, Soluna i Rodopa.[31])

Hrvatsko ime imalo je svoj najsnažniji centar između Zrmanje i Cetine, a naročito u okolini Knina i Nina. Kninski biskup nazivan je par excellence »hrvatskim biskupom«, posve analogno kao što se je krujski biskup u arbanskom centru nazivao »arbanskim biskupom«. U 14. vijeku kninskom su biskupu »po svom običaju« svi hrvatski plemići plaćali desetinu.[32]) Od 14 župa, što ih car Porfirogenet nabraja u dalmatinskoj Hrvatskoj, prostirale su se tri (Pliva, Hlivno, Pset) na tlu današnje Bosne.[33]) Preko Duvanjskog polja sezalo je hrvatsko ime u Bosnu do gornje Neretve, a od Knina do Gvozda i do rijeke Sane u bosanske »Donje krajeve«. Tu sjedi u 13. vijeku jako pleme Hrvatin, Hrvatinić na brojnim posjedima, od kojih neki (Čečva, Tuklek) svojim imenima upućuju na ilirsko-tračka, odnosno arbanaska pranaselja.[34]) Kod tog plemena stvorilo se je i vlastito ime Hrvoje (deminutiv od Hrvatin), koje je u 15. vijeku došlo u modu i kod sjevernih arbanaskih velmoža.[35])

Izbojci hrvatske jezgre sezali su po »slovinskoj zoni« daleko na jug i tu, u Crvenoj Hrvatskoj popa Dukljanina, sretali se sa žarenjem srpskog centra, vezanog isprva na razmjerno malen teritorij između Pive, Tare i gornje Drine.[36]) Još u vrijeme doseljenja posve otkinuti odlomci Hrvata (1203., villa Cravatochori) gube se čak na Prespanskom jezeru[37]) i u sjevernoj Grčkoj, gdje danas postoje tri mjesta »Charvation«, a dva »Avarica«.[38])

[31]) Literatura o tom u Acta Albaniae 1, 153, Nro 517. Cf. moj članak »Hrvatska krv i zemlja« u Starohrvatskoj Prosvjeti 1 (1927.). = Hrvatska u svijetlu svjetske historije, 30—36.

[32]) Smičiklas, Cod. dipl. 12, 197 (1353.). Šufflay, Zu den ältesten kroatisch-ungarischen Beziehungen, Ungarische Rundschau 4 (1915.) 892.

[33]) Klaić, Županija Pset i pleme Kolunić, Vjesnik hrv. arh. društva 15 (1928.) 1—25. Cf moj referat u Obzoru 1928. 24. aprila.

[34]) Thallóczy, Tanulmányok a bosnyák bánság kezdetéről, Tört. Értekezések 20 (1908.) 32. = Glasnik bos. muzeja 20 (1908.) 429. = Studien zur Geschichte Bosniens (Wien 1912.) 54.

[35]) Šufflay, Srbi i Arbanasi 110. = Serbët dhe Shqiptarët (na albanski preveli Zef Fekeçi i Karl Gurakuqi), Tirana, 1926. 161.

[36]) Moja ocjena Šišićeva izdanja Ljetopisa popa Dukljanina, Obzor 1928. 7. aprila. = Hrvatska u svijetlu svjetske historije 59.

[37]) Theiner, M. Slavorum 1, 205. = Acta Albanie 1, 127 Cf. Novaković, Prvi osnovi 94 n. 1.

[38]) Weigand Ortsnamen des Peloponnes, Balkan-Archiv 4 (1928.) 9. Krumbacker, Byz. Zeitschrift 14 (1905.) 675 izvodi ime Avarica, Avoros iz slav. javorina, javor.

Hrvati su, kao i Srbi, pomalo preslojili starije i srodno slovjensko pučanstvo. Ali nisu, kao ni po njima preslojeni Slovjeni, primili jednaku natruhu inorodne krvi. Turanska ili altajska krv snažno je i trajno utjecala na Hrvate, avarska napose u krajevima Like, Gacke i Krbave, madžarska u Staroj Slavoniji, napose u Zagorju. Još u 10. vijeku tvrdi car Konstantin Porfirogenet, da »u Hrvatskoj imade i nekih od Avara i poznaju se, da su Avari«.[39]) Avarski utjecaj jasno je vidljiv u jakoj konjaničkoj sili hrvatskog kraljevstva i u podrijetlu riječi »ban« od avarskog »bajan«, koji se javlja i kod starih Madžara kao počasno ime.[40])

Iz imena potokâ kao Šokot (madž. sókut, »slani zdenac«), selâ kao Faiz »drvari«, što je bilo starije ime za Kraljevec kod Šestina (1328., villa Faiz olim, nunc Craleuch vulgariter nuncupata), gradova kao što je to Varaždin od madž. »városd« (deminutiv od város) i lokativnog afiksa -on (Városdon), iz imena zemlje Slavonija (na osnovi madžarske vokalne harmonije prema: Slovenija) i narodnog imena »Horvat« kod kajkavaca, pa iz madžarskih pozajmica u kajkavskom dijalektu proizilazi nedvoumno, da je u krajevima oko Zagreba i u Zagorju bilo ranih madžarskih naselja i da je tu nakon osnutka zagrebačke biskupije (1093.) dulje vrijeme postojala slavonsko-madžarska simbioza.[41]) I dalje na zapad, od Murice u gornjoj Štajerskoj pa do u sjevernu Italiju, uz veliku cestu, koja je u 10. vijeku bila nazivana »strata Hungarorum«, utjecaj avarski, odnosno madžarski bio je vanredno osjetljiv. Odlomak Hrvata, bačen ovamo u avarsko doba, sjedio je u 10. vijeku kod Krnjskog grada nedaleko od Celovca. Još danas svjedoče slavenska imena mjesta u području Murice u visini od 1700 metara i preko, kako su u gorama Slovjeni tražili utočište pred pritiskom avarskim i madžarskim.[42]) U slovenačkom rezijanskom narječju postoji fenomen vokalne harmonije, koja je karakteristična za uralo-altajske jezike, a slavenskim jezicima posve je tuđa.[43])

[39]) Šišić, Povijest Hrvata 276. i 678—680.

[40]) Pais, Die altungarischen Personennamen Ung. Jahrbücher 3 (1923.) 247.

[41]) Skok, Toponomastički prilozi, Časopis za slovenski jezik 7 (Ljubljana, 1928.) 4—10. Cf. za Varaždin još i Ramovš, ib. 169. — Za crkvenu terminologiju madžarskog podrijetla u Zagorju: Skok, Revue des études slaves 7 (1927.) 197.

[42]) Pirchegger, Die slavischen Ortsnamen im Mürzgebiet, Leipzig 1927. (Slavisches Institut, Berlin, herausgegeben von Vasmer Bd. 1) p. XIX. Cf. Šišić, Povijest 300 n. 1.

[43]) Slovensko rezijansko narječje malobrojnog pučanstva u sjevernoj Italiji pomno je istraživao (1872.—1877.) ruski slavist Baudouin de Courtenay i izdao (1875.—1895.) o njemu više djela (cf. Štrekelj, Historična slovnica slovenskog jezika, Maribor, 1922. 34). Po njemu zapaženi fenomen vokalne harmonije historički je

Hrvati uz more stupili su u krvne veze s Romanima dalmatinskih gradova. I u krajevima oko Zagreba i Siska, pa kraj Bednje i Kupe Slovjeni su po svoj prilici zatekli ostatke starog romanskog pučanstva. Ali je ova krvna komponenta u oba slučaja posve neznatna. Zato je od vanrednoga utjecaja na primorske Hrvate bila vlaška ili rumunjska krv, koju valja točno razlikovati od Romana u rimskim gradovima istočnog Jadrana.

Još u 16. vijeku uzduž čitave Dalmacije od Kotora do Senja protezao se je jak pojas Crnih Vlaha, Maurovlaha ili Morlaka. U 12. vijeku on je preko Istre, kako se čini, sezao čak do Tagliamenta. Predci ovih Morlaka (Negulus, Draculus, Dedulus) spominju se u dalmatinskim listinama već u 9. vijeku. Jaki odjeli Rumunja, kao južni nastavak dalmatinskih Morlaka, zarana su vidljivi u krajevima Zete, poznije Crne Gore. Gorski vrhovi Durmitor (»mjesto, gdje se spava«) i Vizitor (»mjesto, gdje se sniva«) već g. 1330. nose ovo rumunjsko ime. Rumunjska pastirska bratstva kao Piperi i Moguši zbijaju se zajedno i ujedinjeni s prvotno sesilnim slovjenskim Lužanima daju materijal za velike sredovječne crnogorske plemenske tvorbe.[44])

Usprkos miješanju s Crnim Vlasima, a i sa sjevernim odlomcima Arbanasa, vidljivih posve jasno u 13. vijeku oko Dubrovnika i Kotora u staroj tračko-ilirskoj mješovitoj zoni,[45]) u hrvatskom jeziku nema ni

potpuno iskoristio Hauptmann, Politische Umwälzungen unter den Slowenen, Mitteil. Institut österr. Geschichtsf. 36 (1915.) 229—287. Sada kuša Ramovš, Karakteristika slovenskoga narečja v Reziji, Časopis za slov. jezik 7 (1928.) 107—121., da tu vokalnu harmoniju protumači »kot pojav, ki je v popolnem skladu s razvojnimi tendencami slovenskog nenaglašenog vokalizma«. Boreći se protiv Baudouinove teorije, Ramovš je ovu još utvrdio. Iznio je u slovenskom jeziku važan aperceptivni momenat za alogenu vokalnu harmoniju.

[44]) Dragomir, Vlahii si Morlacii (Cluj 1924.) 30—46. Skok, Glasnik skopskog društva 3 (1928.) 292—304. Šufflay, Biologie des alb. Volksstammes, Ung. Rundschau 5 (1915.) 11—24, gdje sam iznio svoju teoriju o postanku Rumunja. O tom pitanju postoji ogromna literatura: Philippide, Originea Romanilor (Jassy 1923.) 1, p. xiv-xL i Treml, Ung. Jahrbücher 8 (1928.) 38 n. f. Weigand, Das Suffix-ul in den Balkansprachen, Balkan-Archiv 2 (1926.) 147—166. dokazuje, da taj sufiks u osobnim imenima nije rumunjski postponirani spolnik. Da je to on zaista i dokazao, to ne bi mijenjalo na opstojnosti stare morlačke jadranske zone. Ali njegova tvrdnja ib. 3 (1927.) 233, da imena Durmitor i Vizitor nisu rumunjskog porijetla, začudna je i posve samovoljna.

[45]) Šufflay, Ung. Rundschau 5 (1915.) 11. i Povijest sjevernih Arbanasa, Arhiv za arb. starinu 2 (1924.) 227. Cf. Patsch, Historische Wanderungen im Karst und an der Adria, Die Herzegowina einst und jetzt, Wien, 1922., 43 i 80—96.

traga tako zvanom »balkanskom jezičnom fenomenu«.[46]) Taj fenomen imade svoj vrutak u golemim dubinama prethistorije. Preko tračko-ilirskog substrata utisnuo je on balkanskim jezicima razne strukture jedinstven biljeg u postponiranom spolniku (albanski, bugarski, rumunjski) i u gubitku infinitiva (albanski, bugarski, novogrčki), koji pomalo gine i u srpskom narodnom govoru. Nasuprot je gorovita Slovenija sačuvala mnogo arhaičkog slavenskog jezičnog blaga.

IV.

Jadran i Sredozemlje. — Na granici vlasti, kultura i religija. — Latinski temelji kršćanstva na Jadranu. — Lanac katoličkih opatija od Drača do Čenstohove i Vilna. — Sveti Srđ i Monte Cassino. — Moćne veze Južne Italije i Istočnog Jadrana. — U prvom sukobu Rima i Bizanta: kralj Slavac. — Afirmacija zapadnjačke zajednice: kralj Zvonimir i bitka kod Drača.

Hrvati, doselivši se na Jadran, izmakoše da danas budu »graničari« iza Karpata na svjetskoj liniji Istoka i Zapada. Ali oni su, ostavivši krajeve, gdje je tada »prestajao svijet«, došli duboko u magički krug carstva, koje je bilo svijet za sebe: orbis Romanus. Jadran bio je tada i poslije miniatura Sredozemlja, kulturna jedinica, svezana obručem rimsko-dalmatinskih i italskih varoši.[47]) Sredozemlje pak bilo je još mnogo vijekova iza dolaska Hrvata optimum bijele civilizacije,[48]) do

[46]) O tom Šufflay, Srbi i Arbanasi 24. Weigand, Balkan-Arhiv 1 (1925.) Einleitung p. vi-xv. Skok, Lingvističke beleške, Glasnik skopskog društva 2 (1927.) 277 i 287. — Rohlfs, Zeitsch. romanische Phil. 42 (1922.) 211—223 i Griechen und Romanen in Unteritalien (Ženeva, 1924.) 65, zapazio je gubljenje infinitva u apulskim i kalabreškim talijanskim narječjima. Pripisuje to grčkom utjecaju. Uzrok tomu bez sumnje je dublji i širi. Valja ga tražiti u staroj ilirskoj ljudskoj pokrivači, koja je oko god. 900. pr. Krista presegla preko Jadrana u južnu Italiju (Hirt, Indogermanen 2, 609; Vasmer, Zeitsch. slav. Phil. 5 [1928.] 281; Treidler ib 414), pa u utjecaju jake albanske emigracije, koja je trajala od 15. vijeka do g. 1744. (Šufflay, Srbi i Arbanasi 80). — Poučna paralela jest »panamerički jezični fenomen«, koji se očituje u jednakim modifikacijama triju glavnih evropskih jezika (engleski, španjolski, portugiški) na američkom kontinentu. V. moj članak u Obzoru 1927., 8. VII.

[47]) Šufflay, Städte und Burgen Albaniens 4; Srbi i Arbanasi 11. Cf. Cvijić, The Zones of Civilization, Georg. Review 5 (1918.) 470—482. Krebs, Die anthropogeographischen Räume, Festband A. Penck (Stuttgart, 1918.) 239—251.

[48]) Herre, Der Kampf um die Herrschaft im Mittelmeer (Wiss. und Bildung Bd. 46), Leipzig 1909. Silva, Il Mediterraneo dall' unità di Roma all' unità d'Italia, Milano, 1927.

14. vijeka golema kulturna elipsa s jednim, latinsko-grčko-slavenskim žarištem kod Drača, a s drugim, latinsko-grčko-arapskim kod Palerma.

Hrvati došli su u stari Ilirik, na pogranično tlo par excellence, gdje su prije i poslije graničile vlasti, kulture i religije.[49]) Već prije njihova dolaska, baš posred Ilirika, puklo je bilo, politički i kulturno, na dvoje rimsko carstvo. Unifikacija Sredozemlja bila je i u naponu rimske snage tek prividna. Istok i Zapad bujno su živjeli pod tananom rimskom koricom[50]) i konačno od jednoga stvorili dva carstva.

Hrvati naišli su na goleme ruševine zapadnog rimskog carstva,[51]) ali i na svježe žarenje papinskog Rima, kojemu podliježe čitav Istočni Jadran od Istre do Drača.

Počeci kršćanstva u ovim krajevima spadaju u povijest prvoga stoljeća ove vjere. Dva velika primorska grada, ishodišta velikih vojnih cesta, Salona (Solin) i Dyrrhachium (Drač) bili su rasadište kršćanstva na istočnom Jadranu. Već u 4. i 5. vijeku bio je od Kvarnera do Otranta gotov lanac romanskih gradskih primarnih biskupija. Vjerskom njihovom žarenju podvrgavaju se slavenski pridošlice u hinterlandu, napose Hrvati u Dalmaciji, pa autohtoni albanski živalj na jugu, u Epiru. Crkvena terminologija kod Arbanasa još je u većoj mjeri latinskog podrijetla nego kod Rumunja, tih nasljednika podunavskih Rimljana.[52])

Rano kršćanstvo Jadrana i Balkana utislo je svoj biljeg svim slavenskim jezicima. Nazivi dana u tjednu kod svih Slavena vezani su većim dijelom uz terminologiju zapadne, rimske crkve.[53]) U srpskoj crkvenoj terminologiji imade latinskih tragova. U ruševinama neke crkvice u limskoj dolini nađeni su odlomci latinskog natpisa 10. vijeka. Imena srpskih knezova 9. stoljeća većma su latinskog nego grčkog podrijetla.

[49]) Najjasnije je ovu značajku Ilirika uočio engleski historik Freeman, The Illyrian Emperors and their Land, Historical Essays 3, 22—61 (talijanski prevod u Bulićevom Bulletino 1878.). Cf. Reclus, Nouv. Geographie universelle 3, 230; Cons, La Dalmatie romaine 1—71; Lukas, Geogr. osnovica hrvatskog naroda, Zbornik Matice Hrvatske I, 1 (Zagreb, 1925.) 19—92.

[50]) Mitteis, Reichsrecht und Volksrecht (Leipzig, 1891.).

[51]) Karaman, Arheologija Dalmacije, Spomen-knjiga inženjera 1923. (Split) 61—94. Weigand, Die Stellung Dalmatiens in der römischen Reichskunst, Strena Buliciana (1924.) 77—105. Bulić, Razvoj arheol. istraživanja, Zbornik Matice I., 1. 93—246.

[52]) Šufflay, Die Kirchenzustände im vortürkischen Albanien, Vjesnik hrv. zem. arhiva 17 (1915.) 3. = Thallóczy, Illyrisch-albanische Forschungen 1, 183. Srbi i Arbanasi 82.

[53]) Skok, La semaine slave, Revue des études slaves 5 (1925.) 17 i La terminologie chretienne en slave ib. 7 (1927.) 197 cf. Durnovo ib. 6 (1926.) 107.

Oko g. 1133., pet kilometara od ruševina rimske varoši Duklje, u Podgorici nije bilo drugih popova osim latinskih. Oni su krstili osnivača srpske države, Nemanju. Prije toga knezovi primorske pokrajine Duklje bili su odani papi. Knez Bodin u Skadru najsrdačnije prima (1096.) francuske križare. Po kazivanju popa Dukljanina, grobnice ovih knezova nalazile se u benediktinskoj opatiji Svetog Srđa na Bojani.

Sveti Srđ osnovan je možda još u 6. vijeku, a svakako u doba, kad je kult sirskih svetitelja Sergija i Baha — kako to dokazuje ime skadarske citadele: Rosaf — bio vrlo svjež.[54]) Taj samostan bez sumnje je prva karika u jakom lancu izoliranih benediktinskih opatija od Drača i Mata u Albaniji[55]) do Kvarnera. U 11. vijeku njima se pridružuje roj ugarskih opatija s maticom u Pannonhalmi, pojačan u 13. vijeku u otvorenoj zemlji kloštrima pavlinskog reda od Remeta kraj Zagreba do Čenstohove i Vilna. Preko stare opatije na otočju Tremiti jadranski je lanac benediktinskih opatija bio privezan o glavni stup tog reda, o Monte Cassino u Južnoj Italiji.

Crkvene, kulturne i političke veze između Južne Italije i Istočnog Jadrana bile su do 13. vijeka, a i poslije mnogo moćnije, nego što se je to do nedavno mislilo. Od staro-helenskih vremena održao se je u Donjoj Italiji neprekidno snažan grčki elemenat,[56]) kakovog je još u 14. vijeku bilo dosta i preko Otranta, u Draču. Sjevernije od Drača viđaju se u 11. i 12. vijeku samo još tragovi upotrebe grčkog jezika u Baru i Dubrovniku, odakle su se tada na tom jeziku slali popisi biskupija u rimsku kuriju.[57]) »Scriptura beneventana,« latinsko pismo — kako se je ono razvilo u Donjoj Italiji pod tisućljetnim utjecajem grčkog pisma[58]) — bilo je istodobno i pismo istočnog Jadrana i surađivalo od 10. vijeka dalje

[54]) O. Sv. Srđu posljednji je pisao Smirnov, Sbornik russ. arheol. obščestva v korolevstvê SHS (Belgrad, 1927.) 119—147 (fotogr. snimci i rekonstrukcija). Cf. Spanner-Guyer, Rusafa, die Wallfahrtsstadt des hl. Sergius, Berlin, 1926. (Forschungen zur islamitischen Kunst Bd. 4); Diehl, Syria 7 (Paris, 1926.) 105—122. — Legenda sv. Sergija i Baha jedan je od temeljnih elemenata srpske narodne pjesme o zidanju Skadra cf. Tomić, Srpski knjiž. glasnik 21 (1908.) 305 i Banašević, Zapisi 3 (Cetinje, 1928.) 374.

[55]) O arbanskim opatijama v. moje rasprave citirane u noti 52. O tom piše i Cordignano S. J. u arb. časopisu Diturija 4 (Tirana, 1928.) 9—13. — O ugarskim opatijama Šufflay, Turul 24 (1906.) 44—50.

[56]) Rohlfs, Griechen und Romanen (1924.) 65. Cf. Hatzidakis, Byz. Zeitschrift 25 (1925.) 373—376.

[57]) Acta Albaniae 1, 26 nro 77.

[58]) Menz, Geschichte der griechisch-römischen Schrift (Leipzig 1920.).

na formiranju hrvatskog uglastog tipa glagolskoga pisma.[59]) Južno-talijanski dijalekti vršili su jak utjecaj na narječja južne Dalmacije i Crne Gore,[60]) a od početka novog vijeka »rahuseo« (Dubrovčanin) sinonim je za »lihvara«, »duggenott« (Ulcinjanin) za »gusara« u kalabreškom govoru.[61]) Kotor potpadao je (1089.—1328.) pod apulskog barskog nadbiskupa. »Sanctus Nicolaus de Bario« i »Sanctus Angelus de Monte Gargano de Appulea« bili su znamenita hodočašća za južnu Dalmaciju.[62]) Prvi je bogato darivan i od srpskih kraljeva (1319.).

Osobito odlučnim faktorom postaje Južna Italija u drugoj poli 11. vijeka, pošto je (1054.) pukao konačni vjerski jaz između Rima i Bizanta, a normanski osvajači Donje Italije postali vazali papini. Na stolicu sv. Petra uspeo se tada Grgur VII. (1073.—1085.), najveća crkveno-politička ličnost svih prošlih vremena, predstavnik ideje božjeg carstva na Zemlji pod vodstvom papa.

Politička povijest hrvatske kraljevine u to je doba tek refleks violentnog fizičkog sukoba između sredozemnog Zapada i Istoka ponajprije na samom tlu Južne Italije, a zatim preko Otranta na albanskom tlu oko Drača.

Kako to dokazuju neki novo pronađeni grčki dokumenti,[63]) rimska stolica služeći se brahijalnom silom Normana započela je da rekatolizira snažni i stari grčki živalj u Apuliji i Kalabriji. God. 1078. protjeran je grčki metropolit Kalabrije Bazilij; u njegovom sijelu Reggio uveden je rimokatolički obred. Utočištem grčkih bjegunaca iz Južne Italije postaje suprotni velegrad Drač, aorta bizantinskog carstva na zapadnom Balkanu, političko središte za čitav istočni Jadran.[64])

U vrtlog događaja, koji su spremali prvi oružani sukob između Istoka i Zapada, povučeno je iz Drača čitavo primorje od Glikija u starom

[59]) Novak, Scriptura Beneventana (Zagreb, 1920.) cf. moju ocjenu pod naslovom »Kulturne struje na Jadranu«, Obzor 1923., 24. decembra; Posinković, Vjesnik za arheologiju dalm. 45 (Split, 1923.) 49—58; Šišić, Povijest Hrvata, 676.

[60]) Maver, Atti del reale Istituto Veneto 84 (1925.) 749—770 i Slavia 2 (1923./24.) 33—36.

[61]) Bartoli, Das Dalmatinische 1, 264 i 2, 420; Šufflay, Arhiv za arb. starinu 2 (1925.) 225.

[62]) Acta Albaniae 2, nro 47. Šufflay, Srbi i Arbanasi 12. Jireček, Staat 4, 53.

[63]) Holzmann, Unionsverhandlungen zwischen Kaiser Alexios I. und Papst Urban II. im J. 1089, Byz. Zeitschrift 28 (1928.) 38—67. Cf. Holzmann, Studien in Orientpolitik und zur Entstehung des ersten Kreuzzuges, Hist. Vierteljahrschrift 22 (1924.) 167—199.

[64]) Šufflay, Politische Schicksale des Themas Dyrrhachion, Vjesnik hrv. ark. 17 (1915.) 273—309. Srbi i Arbanasi 35—37.

Epiru do Zadra. Iz Drača uhađani su i nadzirani Hrvati u dalmatinskom zaleđu i Srbi u Dukliji; odande poticana je slavenska liturgija na otpor proti latinskoj crkvi. U Draču borave emigranti iz Dukije i pretendenti za srpske knezove. Odavde su izlazile niti, koje su zapletale apulsku gospodu u bune protiv normanskog vladara Roberta Guiskarda.

Posvuda su ovakova nastojanja Bizanta nailazila na protivnu, papinsko-normansku struju. Zapad je na hrvatskom tlu već onda mnogo nadmoćniji. Na službu stoje mu baština romanske krvi u dalmatinskim gradovima, sveukupni kler tih gradova, pa opatije otvorene zemlje. Kad je već bila dozrela misao normanske provale u Albaniju, papinski pristaša, normanski grof Amiko iz Giovenazza u Apuliji, zarobljuje štićenika Bizanta, hrvatskog kralja Slavca i odvodi ga u sužanjstvo (1075.). Nasljednik ovoga, kralj Zvonimir, očituje se na svečan način vazalom rimske stolice (1076.).

Pet godina iza toga, a prvi put nakon staro-rimske okupacije, prelazi sredovječna Italija na Balkan (1081.—1107.). Prva i osudna bitka bije se pod zidinama Drača u oktobru 1081. Grupacija sila u toj bici vanredno je značajna za čitav istočni Jadran. Na jednoj strani stoje južnoitalski Normani, saveznici pape Grgura VII. U njihovoj vojsci imade hrvatskih četa, u njihovoj floti splitskih i dubrovačkih brodova. Na drugoj strani stoji bizantinski car Aleksij I. Posada njegova grada Drača stoji pod vodstvom jednog Arbanasa. Dolazak novih arbanaskih četa nije htio sačekati car. U pomoć došao mu je srpski knez Bodin iz Duklje, ali ne ulazi u bitku. Kad vidi poraz carev, mirno se vraća kući. Kasnije se pridružuje papi. Uspomena na tu bitku duboko se je usjekla u narodno pamćenje južnih Hrvata. Još u 16. vijeku postojala je u južnoj Dalmaciji, u Slanom, narodna pjesma o bijegu velikog istočnog cara.[65])

Po smrti Grgura VII. (1085.) nastaju teške trzavice u rimskoj kuriji. Istupaju istodobno dva pape. Izravno rade oba na istočnom Jadranu za pojačanje pokornosti prema sebi. God. 1089. pripaja papa Urban II. kotorsku biskupiju nadbiskupiji u apulskom Bariju, dok protupapa Klement III. u isto doba daje nadbiskupski palij biskupu u Baru (Antivari). Oba vode pregovore za izmirenjem crkava s grčkim carem. Pri tom zori misao prve križarske vojne, a traje napetost normansko-bizantinska, koja (1107.) dovodi do nove normanske provale u Albaniju.[66]) Ali mržnja na Rim strahovito raste u Bizantu.[67]) Grčki bjegunci iz Južne Italije, na

[65]) Kukuljević, Marulić i njegovo doba, Stari Pisci 1, p. XLIV.
[66]) Jenal, Der Kampf um Durazzo, Hist. Jahrbuch, 37 (1916.) 285—352.
[67]) Leib, Rome vue de Byzance au XI-e siècle, Byzantion 3 (1926.) 233—240.

čelu im metropolit Kalabrije, koji (1088.—1089.) sjedi u Draču, u sav glas psuju[68]) na čitavu »bagru Latina« i na sve kreature Normana i »triput prokletog pape Grgura« (τοῦ Γρηγορίου πάπα τοῦ τρισκατάρου).

I taj momenat uz neke druge, koji su već utvrđeni,[69]) vanredno je važan za prosuđivanje onog mjesta hrvatske redakcije popa Dukljanina, gdje se pripovijeda, kako je »cesar rimski (Aleksije I.) s voljom svetog oca pape poslao poslanike s pismima,« pa kako su Hrvati, ne hoteći da idu na vojnu u daleku zemlju, ubili na skupštini kralja Zvonimira. Nema sumnje, da je Zvonimir (1089.) lično nastradao u političkom viru Jadrana.[70])

Njegovo ime od svih narodnih kraljeva najjače se je usjeklo u narodno pamćenje. Izravna uspomena na nj bila je vanredno živa još u 14. stoljeću. Smatran je posljednjim kraljem hrvatskim. Nije to bio. Ali po njemu izvedena afirmacija zapadnjačke pripadnosti[71]) hrvatskoga naroda ostala je dominantnom kroz sva poznija vremena. K tomu je mnogo pridonesla skora unija s Ugarskom, za koju je on svojom ženidbom s Jelenom Lijepom, sestrom Ladislava I. Arpadovića, pripremio i neku državopravnu podlogu.

V.

Slavenski supstrat sredovječne ugarske države: tajna uspjeha na Balkanu. — Varmeđije i plemstvo u Staroj Slavoniji. — Prvi zahvati ugarskog feudalnog sistema u hrvatsko praplemstvo. — Knezovi Šubići (1278.—1322.) u vrtlogu druge ofenzive Zapada na Balkan. — Hrvatski

[68]) Holzmann l. c. 64—67 donosi važno pismo metropolita Bazilija, pisano u novembru 1089. iz Drača patrijarhu carigradskom.

[69]) Dölger, Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters, Regesten 2 (München, 1925.) 39 nro 1152. Šišić, Ljetopis popa Dukljanina (Beograd, 1928.) 466.

[70]) Karlić, Hrvatski kralj Dimitrije Zvonimir, Vjesnik drž. ark. 3 (1928.) 138 do 163 nastoji i opet dokazati, da je Zvonimir umro naravnom smrću. Cf. moju kritiku u Obzoru 1928., 24. aprila. Iako držim pripovijedanje hrvatske redakcije popa Dukljanina u jezgri nedvojbenim, upozorujem ipak na jednu paralelu, koja bi mogla ići u prilog Karlićevoj tezi. Perfecky, Potkarpatské a haličko-ruské tradice o králi Matijašovi Corvini, Sbornik filos. fakult. Bratislava 4 (1926.) pos. otisak str. 52 iznosi rutensku (lažnu) tradiciju, da je kralj Matija Korvin ubijen od svojih magnata.

[71]) Cf. Wallach, Das abendländische Gemeinschaftsbewusstsein im Mittelater (Beiträge zur Kulturg. des Mittelalters Bd. 34) Leipzig-Berlin, 1928. Dölger, Byz. Zeitsch. 28 (1928.) 207. Pendant Wallachovu djelu u neku ruku jest Holl, Gesam-

čvor na zapadnjačkoj liniji Drač—Budim—Vilno. — Od Atosa do Moskve. — Slom hrvatskog dinaste Mladena II. Šubića.

Na etnički, psihološki i kulturno tudoj podlozi nastala je i razvijala se sredovječna madžarska država. Madžarski jezik, madžarska pravna, a i politička povijest za vrijeme Arpadovića puni su svjedočanstva za jak utjecaj, što ga je imao u Panoniji zatečeni sesilni slavenski živalj na razvoj nomadskog madžarskog naroda.[72]) Taj je razmjerno brzo prihvatio kršćanstvo. Jednako brzo prestaje kod njega i oscilacija između latinske i grčke crkve, osobito vidljiva u osnutku monastira grčkih bazilijanskih duvna početkom 11. vijeka u Vesprimu.[73]) Latinski na površini, daje taj turanski narod Podunavlju državnu sadržinu i formu.[74]) Ali baš djelomično čisti slavenski temelji ove države i aktivno sudjelovanje slavenskog življa u njenoj konsolidaciji najbolje tumače brzi, zagonetni i golemi uspjeh na Balkanu, izražen u listinama srpskog velikog župana Nemanje (1198.) i Stjepana Prvovjenčanog (1202.) riječima: »U početku stvorio je Bog nebo i zemlju i ljude na njoj. Jedne učinio je carevima, druge knezovima. Tako je Grke učvrstio carevima, a Ugre kraljevima.«[75]) Značajna i u neku ruku za potonji život srpstva simbolička jest činjenica, što sin kralja Vukašina i rođeni brat Kraljevića Marka, Mitraško (Demetrius, filius Wlkassini regis, castellanus de Vilagusvar, comes comitatus de Zarand) živi g. 1404.—1407. kao župan zarándski i kaštelan grada Világoša u Ugarskoj.[76])

Asimilacija slavenskog življa u podunavskoj kotlini, koja je ponešto izolirani okrajak velikog eurazijskog stepnog pojasa,[77]) prilično je bila dovršena u 11. vijeku. Stara Slavonija, šumovita zemlja između Drave,

melte Aufsätze zur Kirchengeschichte 2 (Der Osten), Tübingen 1928., 225—464. Cf. još duhovito nastupno predavanje Mutafčievoga, Istok i Zapad v evropskoto srednověkovije, Godišnik na universitet Sofija 21 (1925.) 1—34.

[72]) Moór, Ung. Jahrb. 7 (1928.) 139—143 dokazao je, da i madžarski život na rijekama imade slavenske temelje.

[73]) U 13. vijeku ovaj monastir u rukama je cistercitkinja, Krajnyák, Századok 60 (1926.) 498—507. cf. Darkó, Byz. Zeitsch. 26 (1926.) 456.

[74]) Szekfű, A magyar állam életrajza (Budapest, 1918.) = Der Staat Ungarn (Stuttgart, 1917.).

[75]) Solovjev, Prilozi 5 (Beograd, 1925.) 62—89 edirao je obje listine usporedno. Prva je već mnogo puta, druga sada prvi put izdana.

[76]) Thallóczy-Áldásy, Magyar-szerb. oklevéltár, Budapest, 1907. (M. Hung. Hist. vol. 33) 45—47. Radonić, Grof Đorđe Branković (Beograd 1911.) 23.

[77]) Melik, Meja med balk. poluotokom in evrop. trupom, Glasnik geogr. društva 14 (Beograd, 1928.) 106—121. Cf. Pfister, Pannonien in politisch-geogr. Betrachtung, Ung. Jahrb. 8 (1928.) 115—163.

Save i Kupe, brzo se i nečujno nakon osnutka zagrebačke biskupije (1093.) prislanja uz panonsku vlast. U 13. vijeku ona imade jednake županije ili varmeđije (madž. vármegye doslovno znači »gradska međa«), kakove su se na slavenskim plemenskim županijama razvile u Podunavlju. Madžarska riječ »varoš« kao oznaka za selo uz utvrđeni grad, za predgrađe i podgrađe, prolazi doskora čitavim Balkanom.[78]) Posvuda u Slavoniji donacioni sistem razara djedovinu ili plemensku baštinu. Plemensko zborovanje župe pretvoreno je u kongregaciju plemića, koji svoju zemlju drže na temelju kraljevske darovnice, dane glavi obitelji i nasljednicima. Zadnje ostatke sitnih plemenskih župa u Slavoniji apsorbira kraljevska vlast kolektivnim privilegijima, po kojima sve obiteljske jedinice nekog plemena stječu zemlju kao feudalni plemići. Ovakovim plemićskim općinama sačuvao se je jasan trag sve do danas u Turopolju i Draganiću.

U 14. vijeku Slavonijom vlada visoko plemstvo. Iskočile su moćne porodice, kojih glave bezobzirno rade na povećanju posjeda i na polučenju banske vlasti. Slavonci postizavaju i palatinsku čast na kraljevskom dvoru. Kasnije se, kao Gorjanski i Horvati, nalaze na putu da postanu ugarski kraljevi. Jedan Slavonac, Ivan Zapolja, doista je to (1527.) i postigao.

Za dalmatinsku Hrvatsku (od 1097.) i Bosnu (od 1120.) vlast Arpadovića značila je tek prelazno doba. Još g. 1273. postoji ovdje izvorna svijest praplemstva, po kojoj je plemićem (nobilis) svatko, koji pripada plemenu i kao takav ne plaća zemljarine (veri, primi et naturales regni Croatie nobiles). Kraljevska vlast, vezana uz feudalni sistem, zahvaća u ovim krajevima tek mjestimice. God. 1193. dao je kralj Bela III. krčkom knezu Dujmu, nekadašnjem mletačkom vazalu, župu Modruš u leno. Za osobite zasluge političke naravi dobio je pradjed Nelepića, šibenski župan Domaldo (1210.), čitavu župu cetinsku.

Ovakovim kraljevskim zahvatom razvijaju se posred plemenâ moćne porodice. Glavama njihovim ideal je nasljedna banska čast, dakle dinastija. Životni cilj im je slom takmaca. Centralna kraljevska vlast služi im tek za prisvojenje čitave plemenske djedovine, za podjarmljenje plemena, kojemu pripadaju. To su prave štuke u plemenskom jezeru krapova. Bribirski župani (iupani Bribirstici) pomalo proždiru Šubiće i postaju glavnim nositeljima tog plemenskog imena; cetinski Nelepići proždiru Svačiće, Kurjakovići Gusiće.[79])

[78]) Jokl, Die ung. Bestandteile des albanischen Wortschatzes, Ung. Jahrb. 7 (1927.) 53—56.

[79]) Šufflay, A Nelepicsék hagyatéka, Turul, 25 (1907.) 71.

Naglašuju prigodimice, kao Pavao Šubić (1278.), svoju vjernost[80]) »suverenu i kruni ugarskoj« (non solo per affetto verso quello sovrano ma ancora per la esaltazione della corona Ungarica), ali ulaze istodobno smjelo u vrtlog politike moćne južno-talijanske dinastije francuskih Anžuvinaca. U mnogo većem stilu, nego Normani u 11. vijeku, ova napuljska dinastija,[81]) podupirana od papa, započinje (1269.) preko Valone i Drača žilavu navalu na Balkan, koja traje do god. 1379. U goleme anžuvinske orientalne osnove ulazi i ideja o novoj križarskoj vojni preko Balkana u Svetu zemlju. Dulje, nego negda kralj Zvonimir, igraju hrvatski dinasti Šubići važnu ulogu u ovom novom sukobu sredozemnog Zapada i Istoka na Jadranu. Uz jaku suradnju knezova Šubića Anžuvinci sjedaju na ugarsko prestolje (1301.). Hrvatska postaje sada čvor, gdje se zapleću dvije velike zapadno-evropske linije: istočno-jadranska prema Balkanu s glavnim anžuvinskim uporištem u Draču, a s papinskim u Baru (Antivari) i srednje-evropska linija prema Euraziji s centrumom u Budimu, a poslije još u Krakovu i Vilnu.

Umah nakon anžuvinske okupacije Drača (1272.) započela je i rimska kurija snažnu ofenzivu za pokatoličenje Balkana, napose pak za uspostavu raskinutog nasipa katoličkih biskupija na istočnom Jadranu. Pravoslavlje izdublo je naime u tom nasipu preko stare Zete na Kotor veliku pukotinu umah nakon osnutka srpske autokefalne crkve (1216.). Uporna nastojanja Rima traju neprekidno do god. 1375.

U tom razdoblju papa Klement VI. kuša (1343.) da za sebe pridobije i čudesno »opštežitije« grčkih kaluđera na Svetom brdu Atosu, tu »utopiju« Istoka i najjači od tri stupa (Jerusalim, Sinai), uz koje je bio privezan golemi lanac bugarskih, srpskih,[82]) moldavskih, ruskih i gruzijskih monastira.[83]) Tada se u Pragu osniva glagolaški samostan Emaus kao jedno od sredstava, da se pridobije srpski car Dušan za uniju crkava.[84])

[80]) Šufflay, Ungarische Rundschau 4 (1915.) 893 n. 30.

[81]) Caraballesi, Carlo I d'Angiò nei rapporti politichi e commerciali con Venezia e l'Oriente (Commissione Storia Patria vol. 10) Trani, 1912. Miskolczy, Anjou Károly balkáni politikája, Szeged, 1925. (Acta universitatis I. 2). Šufflay, Srbi i Arbanasi 37—44.

[82]) Stanojević, Pravoslavno monaštvo i monastiri u srednjevekovnoj Srbiji, Sremski Karlovci, 1920. (djelo ide do g. 1459.).

[83]) Hofmann, Rom und Athosklöster, Orientalia Christiana VIII. 1 (1926.) 39. Brockhaus, Die Kunst in den Athosklöstern 2. Auf. (Leipzig, 1924.) 298—312 kuša dokazati, da su ovi monastiri služili kao uzorak za »Utopiju« engleskog kancelara Tome More-a. Cf. Wellnhofer, Hist. Jahrbuch 45 (1925.) 361—367.

[84]) Kostić, Glasnik skopskog društva 2 (1927.) 157—161. — Samostan Emaus postoji još danas. Njegov opat istakao se je kod unionističkih konferencija u Pragu god. 1929. (A. Fuchs, Obzor, 1929., 18. aug., str. 2).

Prije toga (1318.—1336.) na grublji način nastoje zapadne velike sile proširiti svoj utjecaj na Balkanu. U to vrijeme (1324.—1341.) nadbiskupom je barskim južnofrancuski dominikanac, Guillelmus Adae, fanatički protivnik svih skizmatika, izvidnica Zapada.[85]) Primoran da napusti svoju stolicu, on (1329.—1337.) boravi u Avignonu i piše za franceskoga kralja djelo o novoj križarskoj vojni preko Balkana (1332.). Od Bara do Kruje, Ohrida i Valone Albanija je prepletena mrežom papinske politike. Tada (1330.) dolaze u primorsku Hrvatsku bugarski bjegunci Pincije i Pleso.[86])

U mjesecu maju 1319. perfektan je i odobren od pape savez između tarentinskog prinčipa Filipa (koji nosi i naslov despota Romanije, gospodara kraljevine Albanije i grada Drača, prinčipa Ahaje i Moreje), ugarskog kralja Karla I. Anžuvinca i Mladena II. Šubića, nasljednog »bana Hrvata i Bosne i vječnog kneza Zadra«. Uperen je protiv srpskog kralja Uroša II. Milutina, »pravog skizmatika i neprijatelja kršćanske vjere«. Tada, u junu i julu, dažde papinske bule, upravljene na albanske velmože od Bojane do Vojuše, na Jonime u Dukljі, Blinište u Mirditiji, Matarange između Škumbija i Dievalia, pa na Muzakije i Arjanite na Vojuši i Osumu.[87]) Istodobno poziva papa Ivan XXII. bana Mladena, da se digne i na bosanske bogomile.

Ali rat započeli su, i to prolazno, jedino Ugri u Mačvi. Ni arbanaski velmože, ni ban Mladen ne maknuše se. Još potkraj god. 1319. izbila je u Draču buna građana, koji protjeraše južno-italske anžuvinske oblasti i održaše nezavisnost do god. 1322.[88]) Porasla je i napetost između Mladena Šubića i ugarskog kralja Karla Anžua, koji je u hrvatsko-bosanskoj dinastiji osjećao jaku zapreku za centralistička nastojanja u svojoj državi i za velebne balkanske osnove čitave svoje kuće.

God. 1322. »po nalogu gospodina kralja« kreće »ban čitave Slavonije«, Ivan Babonić vodički (blagajski), koji je god. 1306. na strani napuljskih Anžuvinaca ratovao u sjevernoj Albaniji,[89]) na Mladena II. Šubića. Ivan postaje »banom cijele Slavonije, Hrvatske i Dalmacije«. Slom Mladenov, većma negoli slom narodnog kralja Petra kod Gvozda (1097.), znači novu epohu u povijesti Hrvata.

[85]) Acta Albaniae 1, 208 nro. 699. Srbi i Arbanasi 96.

[86]) Zlatarski, Godišnik na sofijski universitet, 15—16 (1923.) 1—58.

[87]) Acta Albaniae 1, nro 648—650. Srbi i Arbanasi 40.

[88]) A. Albaniae 1, nro 659, 673, 693.

[89]) A. Albaniae 1, nro 580. Srbi i Arbanasi 115.

VI.

Savez hrvatske šlahte: »Dvanaest plemena kraljevine Hrvatske« (1350. do 1459.). — Zahvat Anžuvinaca u život hrvatskih velikaša: Nelepići i Besenyő (1345.). — Politika Ljudevita Velikoga: Od Albanije do Litve. — Mali južni dinasti u trombi turskog ciklona. — Tip »balkanskog političara« u 15. vijeku. — Dinamički maksimum evropskog Zapada: Varna (1444.) i Kosovo (1448.); Sibinjanin Janko i Kastriota Skenderbeg. — Osnutak krajinske nadbiskupije: Hrvati Stojković i Jamometić. — Slom zapadnog limesa kod Mohača (1526.): Kruja, Jajce, Beograd.

Specifička tvorevina hrvatske plemenske svijesti, bez paralele na čitavom svijetu, jest Savez dvanaest plemena, koji se autentično javlja umah iza god. 1350. (duodecim generationes Croatorum), a koji (1360.) u neku ruku službeno glasi: nobiles duodecim generationum regni Croatie. Posljednji put spominje se taj Savez god. 1459., a onda mu zbog turskih provala gasne svijest.

U listinama iz dobe hrvatskih narodnih kraljeva ne spominju se izričito nikakova plemena. Ali da su ona latentno postojala uz kraljevsku vlast, to dokazuje spomen plemena Lapčanâ u 10. vijeku kod cara Konstantina Porfirogeneta,[90]) pa Kukara (1178.), Šubića (1182.), Čudomerića (1207.), Mogorovića (1164.), Gusića (1187.), Lapčana (1166.), Polečića (1194.), Tugomirića (1189.) u dokumentima 12. vijeka. Kačići bili su za vrijeme cara Emanuela Komnena (1166.) dobro poznati i u Carigradu. Na teritoriju stare Hrvatske u vrijeme hegemonije 12 plemena i prije toga bilo je još i drugih plemena, koja su se smatrala pravim hrvatskim plemićima na temelju baštinskoga prava, iako nisu nikada pripadala Savezu (1350., licet de nulla generatione duodecim generationum Croatorum suboles fuissent). Takovi bili su rodovi Virevića i Glamočana, koji se spominju već u 12. vijeku.

Iz listina 12.—15. vijeka vidimo u hrvatskom primorju u mnogom slične prilike, kakove su još do nedavna postojale u Crnoj Gori. Žilavo prianjaju plemena uz stare običaje (1361., consuetudo Croatorum) i sloboštine (1370., libertates, 1379., iura Croatorum). Netaknutom nastoje sačuvati svoju djedovinu.[91]) Održavaju svoja zborovanja ili okupe, na

[90]) Skok, Starohrvatska Prosvjeta 1 (1927.) 67. — Baza tog imena jest Lab-, postala od predindoevropske baze Alb- (cf. Šufflay, Srbi i Arbanasi 25. i Šišić, O sredovječnom hrvatskom gradu Labu, Strena Buliciana 582).

[91]) Kostrenčić, Vinodolski zakon, Rad 227 (1923.) 123—125. Klaić, Hrvatska plemena, Rad 130 (1896.) 3 i 35 (1497. antiqua consuetudo regni Corvacie). Thallóczy, Das kroatische Gewohnheitsrecht im J. 1551. Illyrisch-alb. Forschungen 1, 487—526.

koje može doći svaki »plemeniti muž, plemeniti človik« t. j. pripadnik plemena. Ovakovi župni ili općinski zborovi, vidljivi u 15. vijeku u Poljicama kod Splita, kod Paštrovića kraj Budve, u Hercegovini,[92]) slijevaju se u Hrvatskoj zarana u opći sabor svih župa pod kraljevom vlašću. U vrijeme Anžuvinaca stoji »congregatio generalis« ili »colloquium universale« (1354.), obdržavan u Kninu ili u Podbrisanima, po boku banu ili podbanu kao savjetodavno tijelo.

U tim kongregacijama zbija se čitavo hrvatsko malo plemstvo u izričit savez plemenâ, kad je njihovim posjedima i sloboštinama zaprijetila akutna pogibao ponajprije sa strane kraljevih vazala Šubića, Nelepića, Frankopana, a zatim, pod Anžuvincima od metodičkog i izravnog provođenja ugarskog feudalizma na širokoj bazi. Listine iz god. 1350.—1360., iz doba kralja Ljudevita I. Velikoga daju jasan uvid u dvojaku ovu napetost, napose pak u onu između pojmova naravnog i kraljevskog plemstva.

S jedne strane kralj proglašuje ništetnima odredbe malih i polomljenih hrvatskih dinasta (1349. non valente prescriptione tempore tirampnorum terram Croatie contra nostram maiestatem tenentium). S druge strane dolazi u pogledu posjedovnog prava i ubiranja poreza (census) do bučne svađe između kraljevske administrativne i sudbene vlasti i hrvatskih plemena (1354. contentione non modica existente inter dominum vicebanum et Croatos). Kralj uporno ustraje, da se ovakovi sporovi »nemaju rješavati po običaju Hrvata, već po ugarskom zakonu« (1361. non more aut secundum consuetudinem Croatorum an Dalmatinorum, sed iuxta legem et consuetudinem Hungaricalem). To je momenat, kad Savez 12 plemena, izgradivši potpuno svoju pravnu teoriju, istupa na obranu sveukupne hrvatske šlahte, pa se u najvišim sudbenim ispravama (1370.) javljaju »nobiles regni Croacie duodecim generationum«. Što je usprkos većem broju hrvatskih plemena došlo baš do Saveza Dvanaestorice, to je posve razumljivo, kad se uvaži biblijska snaga ovoga broja, čija upotreba je još dugo bila općenita u sudbenom postupku svih južnih Slovjena.[93])

Biološku promjenu izazvao je zahvat Anžuvinaca i kod malih hrvatskih dinasta, »tirana« u očima Ljudevita Velikog. Značajno u tom pogledu jest upokorenje Nelepićâ (1345.). Kralj im oduzima važni grad

[92]) 1463, ex parte nobilium et sbori de Tribigne, Truhelka, Glasnik bos. muzeja 22 (1910.) 11. Pivčević, Povijest Poljica, Vjesnik za arh. dalm. 44 (Split, 1921.) dodatak str. 10—34.

[93]) Potanje o svemu tom pisao sam u Ung. Rundschau 4 (1915.) 889.—896. i Srbi i Arbanasi 54—58.

Knin, ali im ostavlja posjed svih cetinskih zamaka. Još dariva Ivanu Nelepiću imanje Besenyő u peštanskom komitatu,[94]) da ovaj »uzmogne boraviti na kraljevskom dvoru« (ut in curia nostra stare valeat). U stremljenju državnih jezgrica na istočnom Jadranu od Zrmanje do Vojuše[95]) nastaje divergiranje u sjevernom, pa u južnom pravcu. Istodobno naime preslojeni su albanski mali dinasti od srpskog kralja, pa cara Dušana. Besenyő prvi je simbol potonjeg faktičnog pomicanja hrvatskih velikaša u sjevernije krajeve. Sa sobom nose oni onamo okrajak silne mreže aristokratske krvi, kako se ta mreža baš u ovo doba izgrađuje na čitavom zapadnom Balkanu, a koju poslije (1510.) u Napulju odmata posljednji bard istočnog Jadrana, Arbanas Giovani Musachi u »Povijesti svoje kuće«.[96])

Mirom u Zadru (1358.) kralj je Ljudevit prisilio mletačku republiku, da se odrekne svakog utjecaja na istočnu jadransku obalu (a medietate Quarnerii usque ad confines Duracii). Time je odavde načas odstranio žilavu vlast, koja još od konca 10. vijeka nastoji zavladati istočnim Jadranom i koja u 15. vijeku (1442.) u tome potpuno uspijeva. Nad čitavom ovom obalom do Dubrovnika i Kotora proteže se vlast kralja Ljudevita i brzo zaseže u Albaniju, jer se smrću Dušanovom (1355.) započinje nagli raspad srpske carevine. Kao vanredno dobro upućeni izvjestitelj i izvidnica prvoga reda na Balkanu služi Ljudevitu, i kroz čitavi 15. vijek njegovim nasljednicima, grad Dubrovnik s jakom svojom trgovačkom mrežom.[97]) God. 1373. i sam grad Drač stoji pod pokroviteljstvom Ljudevitovim. Prije toga postaje protjerani drački herceg Karlo »dux Dalmatie et Croacie« (1369.—1376.). God. 1379. nezavisni dinast iz albanskog centruma oko Kruje, Karlo Thopija »od krvi francuskih kraljeva«, član je »lige gospodina kralja ugarskoga« proti Mlecima.[98]) Time je od Kruje preko Hrvatske, Slavonije i Ugarske do Poljske i najsjevernije straže latinske civilizacije u Vilnu[99]) priređena zapadnjačka politička linija, koja u 15. vijeku u cjelini vrši vojničku funkciju proti najezdi Turaka.

[94]) Šufflay, A Nelepicsék hagyatéka, Turul 25 (1907.) 73, cf. Šišić, Vjesnik hrv. arkiva 7 (1905.) 145.

[95]) Cf. gore notu 87.

[96]) Srbi i Arbanasi 130.

[97]) Thallóczy-Gelcich, Raguza okmánytára, Budapest, 1887. (M. Hung. Hist. vol. 19). O dubrovačkim trgovačkim kolonijama Kostić, Spomenik srp. akad. 66 (1927.) 132—212.

[98]) Acta Albaniae 2, nro 312 i 363. Srbi i Arbanasi 116—118 i 126.

[99]) Dąbrowski, Gli Angioini in Polonia (1370.—1397.), Corvina 11—12 (Budapest, 1926.) 25—31.

Politika Anžuvinaca žilavo se podržava iz Budima na Balkanu kroz čitavo 15. stoljeće. Elementarni turski pritisak, koji redom drobi sve veće države, prislanja čitav kršćanski živalj na Balkanu uz Zapad. Primjer hrvatskih Nelepića i Frankopana, koji u međusobnim ugovorima (1411.) naglašavaju »poštovanje i lojalnost prema svetoj kruni ugarskoj«,[100]) slijede prema svojim prilikama i zetski Balšići i bosanski Vukčići i srpski Lazarevići i Brankovići. Nakon nesretne bitke kod Nikopolja, boraveći u Dubrovniku (21.—28. decembra 1396.) podjeljuje kralj Sigismund Đurđu II. Balšiću naslov »princeps Albanie« i imenuje ga svojim županom na Korčuli i Hvaru.[101]) Državopravnim ugovorom u Tati (1426.) srpski despot Stjepan Lazarević postaje velmožom (baro) »svete krune«.[102]) Godinu dana iza toga Beograd prelazi u ruke ugarskoga kralja. Bosanski veliki vojvoda Stjepan Vukčić (1448.) uzima njemački naslov »herceg«,[103]) koji ostaje ovjekovječen u imenu Hercegovine.

Ovi južni dinasti kao i arbanaski stoje nakon sloma većih balkanskih država pod izravnim udarom turske sile. Eksponenti su zapadnih struja, koje sve streme protiv Turaka, ali se često kose međusobno. K papinskoj, mletačkoj i ugarskoj vlasti pridolazi polovinom 15. vijeka još i moćna struja Alfonsa V. Aragonskog, koji iz daleke Španije preko Napulja, idući odavde stopama Normana i Anžuvinaca, preseže na Balkan, u Bosnu (1454.) i Albaniju (1457.), a nastoji (1441.—1447.) da postane i ugarskim kraljem.[104]) U tom golemom političkom viru do pune snage razvija se kod svih tih velmoža tip »balkanskog političara« bez načela i vjere, koji popušta jedino sili, ali i sam nastoji biti što silniji. Tom tipu bili su dorasli jedino Turci, jer su došli preko Bizanta. Zapad mu je redovito nasjedao.[105])

[100]) Ugovor Ivaniša Nelepića i Nikole Frankopana (Brinje, 1411. 20. jan.): servamus precipue honorem, fidelitatem, reverentiam et homagium sacre corone Hungarie, Thallóczy-Barabas, Frangepan család okmánytára, Budapest, 1915. (M. Hung. Hist. vol. 35) 1, 162; Šufflay, Turul, 25 (1907.) 81 n. 3.

[101]) Acta Albaniae 2, nro 589. Srbi i Arbanasi 118.

[102]) Novaković, Balkanska pitanja (Beograd, 1906.) 202. Thallóczy-Áldásy, Szerb-magyar oklevéltár p. XXII.—XXIV.

[103]) Thallóczy, Studien zur Geschichte Bosniens (München, 1914.) 156—158.

[104]) Thallóczy, Studien 160. Cerone, La politica orientale di Alfonso di Aragone, Archivio storico per le provincie Napolitane 27 (1902.) 1—35. Marinesco, Alphonse V. et l'Albanie de Scanderbeg, Mélanges de l'école Roumaine en France (Paris, 1923.) 29—133. Áldásy, Zsigmond király és Spanyolország, Budapest 1927.

[105]) Thallóczy, Jajcza története, Budapest, 1915. (M. H. DD. vol. 40) p. LX.—LXI. (ovo djelo izašlo je i u hrvatskom prevodu, Zagreb, 1916.). Cf. Šufflay, Archiv slav. Phil. 37 (1920.) 552.

Svoj dinamički maksimum prema Turcima postizavaju zapadnjačke struje u razdoblju od 1444.—1448. Ovo razdoblje označuju dvije velike izgubljene bitke: Varna (1444.) i Kosovo (1448.). Protiv Turaka giblje se golema fronta od Poljske[106]) na sjeveru pa sve do otoka Cipra i Roda na jugu. Papa rješava svake obveze one, koji su bili položili prisegu na mir s Turcima. Gubernator Ugarske, Ivan Hunyadi, vođa je tadašnje permanentne križarske vojne. Sastav i kretanje njegove mješovite vojske (u kojoj se nalazi papinski legat) na Kosovo, a i političku pozadinu plastički opisuje »iz tabora kršćana« (1448., 11. septembra) dubrovački patricij Paskval de Sorgo (Sorkočević), »čelnik riznički« srpskog despota Đurđa Brankovića, u svom pismu, upravljenom na jednog svog prijatelja, sicilskog humanista, koji živi u Arti, na dvoru posljednjeg kršćanskog vladara Starog Epira, Karla II. Tocco.[107]) Iz trombe turskog ciklona iskače tada (1444.) najstrašniji kršćanski ratnik, što ga je uopće rodio sukob Evrope s Turcima, gospodar Kruje, Juraj Kastriota Skenderbeg (umro 1468.). Još za života optočila ga je legendom Zapadna Evropa. Praznovjerje u njegovu demonsku snagu kod neprijatelja Turčina potislo je načas vjeru u kismet. Mašta balkanskih naroda, pritisnutih od nevjernika, stala je od njega stvarati heroja svojih pjesama i snenih priča. Uz njega i uz Leku III. Dukadžina javlja se tu i nepobjedivi Arbanas Musa Kesedžija, čovjek s tri srca. To je »Moses Dibranus« Barlecijâ, »Moise Araniti« Musachijâ, »valente cavaliere«, koji kao mrtva straža Zapada nalazi (iza god. 1461.) tešku smrt od turske ruke.[108]) I Jan Hunyadi pod imenom Sibinjanin Janka ulazi u narodnu pjesmu južnih Slovjena, a tradicija o njegovom sinu, »kralju Matijašu« Korvinu (umro 1490.) još je živa i kod Ukrajinaca, Čeha i u julskim Alpama.[109])

[106]) Glabovski-Irsikov, Polša, Blgarija i Slavjanstvoto, Sofija, 1923. (Biblioteka poljska sv. 8) 1—54. Dabrowski, Lengyelország és a török veszedelem 1526. előtt, Mohácsi Emlékkönyv (Budapest, 1926.) 125—129. Cf. Angyal, Ung. Rundschau 2 (1913.) 515—524.

[107] Kostić, Glasnik skop. društva 1 (1925.) 83—86. = Jorga, Revue hist. Sud-est Européen 3 (Bukarest, 1926.) 13—27.

[108]) Šufflay, Povijest sjevernih Arbanasa, Arhiv za arb. starinu 2 (1925.) 208. Srbi i Arbanasi 133.

[109]) Osim Maretića, Naša narodna epika (Zagreb, 1909.) o Hunyadi-ima u narodnoj poeziji pisao je Szegedi, Ethnographia 15 (Budapest, 1916.) i Pavel, Vasvármegyei Kulturegyesület Évkönyve 2 (1927.) 111—124. — Rutensku tradiciju o kralju Matijašu donosi radnja Perfeckoga, citirana gore n. 70. — Češku tradiciju iznosi Ernyei, Ethnographia 32 (Budapest, 1922.) 92—100. — Priče iz julskih Alpa donosi Bolte-Mailly, Sagen aus Friaul (Leipzig, 1922.) nro. 14 p. 9 i 115.

Zajedno s vojničkom ofenzivom Zapada raste i vjerska plima rimske kurije. Na florentinskom koncilu (1439.) postignuta je unija latinske i grčke crkve. Postignuta je samo u teoriji, jer većina grčkog klera usprkos opasnosti, u kojoj se nalazi Carigrad, nastavlja fanatičku borbu protiv »latinizma«. U vrijeme, kad najveći grčki pobornik unije uz kardinala Besariona, kardinal Izidor, polazi čak u Kijev (1441.—1443.) kao unijatski nadbiskup,[110]) Sveta Stolica vrši jak pritisak na istočni Jadran. Započinje u Bosni silovitu propagandu proti Bogomilima. Onamo hrupi franjevački red, koji baš sada daje slavnog Ivana Kapistrana. Preko papinskog legata, hvarskog biskupa Tome, papa sprema (1446.) zlatnu krunu za bosanskoga kralja Stjepana Tomaša.[111]) Nastojanjem dominikanca Ivana Stojkovića[112]) iz Dubrovnika (Johannes de Ragusa), koji vrši važnu ulogu u pregovorima za uniju crkava i postaje kardinal (umro 1443.), pa Arbanasa Pavla Dusmana rodom iz Donjeg Pilota na Drinu, koji god. 1443. postaje biskupom u Svaču, a kasnije (1456.) i nadbiskupom krajinskim, rimska kurija osniva kod »Prečiste Krajinske« na Skadarskom jezeru nadbiskupiju bez sufragana (archiepiscopatus Crainensis).

Moćan faktor bila je u to doba ova crkvica i pravoslavni monastir uz nju u dušama pučanstva prodorne ortodoksne zone na Jadranu. Čudesnom slavom optočila ju je već koncem 12. vijeka jedna svetačka legenda, koja se je najšire i najdublje usjekla u narodno pamćenje Balkana: legenda o Svetom Vladimiru i njegovoj supruzi, bugarskoj princesi Kosari.[113]) U slučaju uspješnog rada ove krajinske nadbiskupije bio bi se preko Crne Gore spojio raskinuti katolički nasip dalmatinsko-hrvatskih i albanskih dijeceza i opatija. Jedan od posljednjih krajinskih nadbiskupa bio je Andrija, Hrvat od saveznog plemena Jamometića. Genijalan, neodoljiv govornik i agitator, ohol i pustolovno smion, u višekratnoj otvorenoj borbi s papom učinio je taj dominikanac ime svoje nadbiskupije glasovitim, a sebe nesretnim. Njegova agitacija za nastavak

[110]) Mercatti, Scritti d'Isidoro, il cardinale Ruteno (Roma, 1926.) 159—161. Izidor mora g. 1443. bježati iz Kijeva. U maju mjesecu prolazi on kroz Hrvatsku preko Senja u Mletke (Jorga, Notes 3, 131 n. 1).

[111]) Thallóczy, Jajcza története p. LXIII. n. 3. cf. p. LIII.

[112]) Jorga, Notes et extraits pour servir l'histoire des Croisades 2, p. 1 n. 1. Beer, Serta Harteliana (Wien, 1896.) 270. Möhler, Kardinal Bessarion 1, 85 n. 2 i Byzantinische Zeitsch. 28 (1928.) 128.

[113]) Šufflay, Kirchenzustände in Albanien, Vjesnik hrv. arkiva 17 (1915.) 28—30. = Thallóczy, Illyrisch-alb. Forsch. 1, 224—229. K ondje navedenoj literaturi o Svetom Vladimiru valja sada dodati: Jovičević, Sveti Jovan Vladimir u narodnoj predaji, Zapisi 1 (Cetinje, 1927.) 321—328.

tobože prekinutog bazelskog koncila daje mu istaknuto mjesto u nizu revolucionara rimske crkve. Amoviran sa svoje stolice, umire on (oko 1483.) u tamnici u Bazelu. Malo iza njega gasne posvema i krajinska nadbiskupija, koja je zbog turske provale tada već postala titularnom.

Gasne tada i mnogo više od toga. Turci lome dva silna krilna uporišta Zapadnog limesa: Kruju (1478.) i Beograd (1521.). Centralno uporište tog limesa, Jajce, sagrađeno (oko 1404.) od vojvode Hrvoja Vukčića Hrvatinića po motivima »Castello dell Uovo« kraj Napulja,[114]) pod kraljem Matijašem sijelo banovine s dva usporedna bana, zdrobljeno je od Turaka tek godinu dana iza mohačkog sloma (1526.) čitavog dalekog podunavskog zaleđa.

[114]) Thallóczy, Jajcza története p. XXXV.